

Nr 23

Utlåtande i anledning av motion om skilda avgöranden i brottmål i skuldfrågan och påföljdsfrågan.

I motionen II:450 av fru *Kristensson* hemställs att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om utredning syftande till att möjliggöra att i brottmål skilda avgöranden meddelas i skuldfrågan och påföljdsfrågan.

Motionsskäl

Till stöd för ovannämnda yrkande anför motionären följande.

I mål om skadestånd kan ett avgörande om skyldighet att utge skadestånd genom tillämpning av institutet mellandom vinna laga kraft fristående från frågan om skadeståndets belopp. I brottmål är det inte möjligt att på motsvarande sätt skilja skuld och straff. Även om underrätten på ett tidigt stadium skulle kunna ta ställning till frågan huruvida den åtalade begått en gärning, kan det icke bli ett rättskraftigt avgörande i denna del förrän slutlig dom omfattande även påföljden vunnit laga kraft. Detta förhållande har uppenbara nackdelar.

För att domstol skall kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål fordras att den tilltalade erkänt gärningen eller övertygande bevisning förebegrats att han begått den. Detta betyder att det ofta behövs en fullständig huvudförhandling före beslutet. När undersökningen väl är gjord — och det tar som bekant ofta mycket lång tid — skall ny huvudförhandling hållas, och domstolen har att på nytt ta ställning till skuldfrågan. Även om vissa förenklingar är medgivna i fråga om bevisningens förebringande innebär denna dubbling en avsevärd olägenhet. Det vore önskvärt om domstolen redan i samband med beslut om rättspsykiatrisk undersökning kunde ge dom i skuldfrågan. Detta avgörande skulle naturligtvis kunna överklagas för sig. Den beslutade undersökningen bör emellertid kunna fullföljas även medan skuldfrågan behandlas av överrätt, såvida ej särskilda skäl föranleder ändring av beslutet.

I brottmål är det ytterst vanligt att talan mot underrätts dom fullföljes endast beträffande påföljden eller vid objektiv kumulation endast beträffande visst eller vissa brott. Starka praktiska skäl talar för att handläggningen skall kunna helt koncentreras till de yrkanden som framställs i vadeinlagen. Med nuvarande regler kan dock läget bli sådant att vid huvudförhandling bevisning i skuldfrågan förebringas beträffande gärning för vilken ansvar ej bestritts under förberedelsen. Enligt 51 kap. 24 § rättegångsbalken får visserligen vadekärande icke ändra sin talan att gälla annan gärning än den som avses i vadeinlagen. När såsom vanligen är fallet gemensam påföljd givits för alla brott som omfattas av underrättens dom anses hovrätten enligt mångas uppfattning kunna bli tvungen att vid huvudförhandling

höra och pröva bevisning om alla brott, även om den tilltalade i vadeinlagen bara yrkar ändring i påföljden eller att bli frikänd beträffande endast ett av brotten.

Om avgörande i själva skuldfrågan vinner laga kraft utan hinder av att talan fullföljts beträffande påföljden, skulle uppenbarligen förfarandet i överrätt i många mål förenklas högst väsentligt. Det synes knappast kunna hävdas att rättssäkerheten skulle behöva komma i fara om en sådan ordning infördes. Åtalade personer har numera så stora möjligheter att få kompetenta försvarare att deras intressen kan förväntas bli iakttagna i erforderlig utsträckning.

Vissa bestämmelser m. m.

Enligt 17 kap. 5 § *rättegångsbalken* har rätten i tvistemål under vissa förutsättningar möjlighet att, då en för ett visst anspråk prejudicerande fråga föreligger till prövning, meddela särskild dom över denna fråga, s. k. m e l l a n d o m. Som exempel må nämnas att vid klandertalan rörande fast egendom kåranden yrkar att rätten skall dels fastställa att han har bättre rätt till fastigheten, dels förplikta svaranden att betala ersättning för skog som svaranden avverkat på fastigheten. Rätten äger då — genom mellandom — döma särskilt över det förra yrkandet, av vilket det senare är beroende. Någon motsvarande möjlighet föreligger inte för brottmålsens del. Rätten har alltså inte möjlighet uppdelat brottmålsprocessen i skilda avsnitt på det sättet att skuldfrågan och påföljdsfrågan avgörs i skilda rättegångar.

Då mål — efter huvudförhandling — vilandeförklaras för rättspsykiatrisk undersökning av den tilltalade, sker icke i samband med vilandeförklaringen något definitivt avgörande av skuldfrågan. Ett förordnande om rättspsykiatrisk undersökning förutsätter emellertid enligt 2 § *lagen om rättspsykiatrisk undersökning* att den misstänkte erkänt gärningen eller att övertygande bevisning förebragts att han begått den, varför rätten har att redan på detta stadium pröva skuldfrågan. Då målet sedan utlåtande över undersökningen har inkommit upptas för slutligt avgörande, skall rätten emellertid icke endast avgöra påföljdsfrågan utan även fatta definitivt ståndpunkt i skuldfrågan. Enligt 46 kap. 13 § RB skall därvid bevisningen upptas ånyo, om sådan upptagning finnes vara av betydelse i målet och hinder därför ej föreligger. I regel sker inte förnyad bevisupptagning. I sådant fall skall enligt samma lagrum i stället relevanta bevis förebringas genom protokoll och andra handlingar rörande bevisupptagningen.

Beträffande de av motionären berörda spörsmålen rörande räckvidden av överrätternas prövning i dit fullföljda brottmål torde utskottet få hänvisa till artiklar i ämnet i Svensk Juristtidning 1966 s. 111 f., 715 f. och 719 f. med där angivna hänvisningar.

Frågans tidigare behandling

Frågan om införande av mellandom i brottmål har behandlats vid upprepade tillfällen i olika sammanhang.

Vid överläggningar som i juni 1939 hölls inför chefen för justitiedepartementet

rörande huvudpunkterna i processlagberedningens förslag till rättegångsbalk behandlades sålunda bl. a. detta spörsmål (se tryckt referat, s. 157—162). Frågan togs även upp av processlagberedningen i dess förslag till lag om ändring av vissa delar av sinnessjuklagen (SOU 1944:10 s. 395—396). Beredningen tog därvid avstånd från tanken att rätten i samband med beslut om sinnesundersökning, som fattats efter huvudförhandling, borde meddela en formlig sakerförklaring. Vid Svenska kriminalistföreningens årsmöte i Stockholm 1952 diskuterades frågan ingående, främst från kriminalpolitisk synpunkt (se Nordisk kriminalistisk årsbok 1951—1952 s. 145—182). Under hänvisning till bl. a. förhandlingarna vid detta årsmöte uttalade riksåklagarämbetet i skrivelse den 29 november 1952 till 1951 års rättegångskommitté att starka såväl processuella som kriminalpolitiska skäl talade för att möjlighet öppnades för meddelandet av mellandom i brottmål.

Rättegångskommittén, som behandlade frågan om mellandom enbart från processuell synpunkt, anförde i betänkande benämnt Vidlyftiga rättegångar (SOU 1955:10 s. 49 f.) bl. a. följande.

Infördes möjlighet till mellandom — — —, skulle detta ur processuell synpunkt medföra den fördelen, att i större utsträckning än som för närvarande är möjligt upprepning av vidlyftiga huvudförhandlingar skulle kunna undvikas. Även i mindre omfattande mål skulle det givetvis vara av värde att kunna undgå upprepningar.

Med institutet äro emellertid också förenade avsevärda processuella olägenheter.

Vid avgörande av skuldfrågan kan det stundom vara värdefullt för rätten att ha tillgång till en sinnesundersökning eller annan utredning rörande den tilltalades person. Särskilt gäller detta vid bedömandet av brottets subjektiva rekvisit. Uppenbart är att upplysningar rörande exempelvis den tilltalades intelligensnivå, karaktär och levnadsvanor därvid ej sällan ha betydelse. Omvänt gäller att det är nödvändigt, att omständigheterna vid brottet äro aktuella för rätten, då påföljden skall bestämmas. Detta gäller särskilt om denna skall utgöras av tidsbestämt frihetsstraff, vars längd enligt gällande rätt skall bestämmas med hänsyn till bl. a. omständigheterna vid brottet. Om rätten skall avgöra skuldfrågan genom en mellandom innan hela utredningen rörande den tilltalades person förebragts och sedan kanske flera månader efteråt hålla huvudförhandling endast för bestämmande av påföljden, får rätten ej samma möjligheter som enligt nuvarande ordning att vid bedömandet av skuldfrågan beakta utredning rörande den tilltalades person och att vid bestämmandet av påföljden ta hänsyn till vad som förekommit vid behandlingen av skuldfrågan. Avgöras skuldfrågan och påföljdsfrågan samtidigt, bli båda dessa frågor allsidigare belysta, än om de avgöras var för sig.

Om mellandom avses skola slutgiltigt avgöra skuldfrågan, tala starka skäl för att parterna tillerkännas rätt att särskilt fullfölja talan mot denna dom. Detta skulle medföra, att skuldfrågan kunde vara föremål för överinstansernas prövning, medan påföljdsfrågan alltjämt vore anhängig vid underrätten. Sistnämnda fråga finge väl i så fall förklaras vilande i avbidan på att mellandomen vunne laga kraft. Innan den dom, varigenom den tilltalade förklarats skyldig till brottslig gärning, vunnit laga kraft, skulle måhända ej heller sinnesundersökning böra påbörjas. Ett införande av mellandom skulle alltså kunna fördröja sinnesundersökningens påbörjande och därigenom skulle fastställandet av den tilltalades sinnesbeskaffenhet vid brottets begående kunna försvåras. Om sinnesundersökningen finge påbörjas och påföljdsfrågan avgöras, innan överinstanserna avgjort skuldfrågan, skulle uppenbarligen

besvärliga processuella problem uppstå, för den händelse den tilltalade frikändes av högre rätt eller, då åtalet omfattat flera brott, befanns skyldig till brott, för vilka han frikändes i underrätten, eller frikändes för något eller några av de brott, vartill underrätten funnit honom skyldig.

Att avgörandet av påföljden skall kunna överklagas är självklart. Införes en mellandom, mot vilken särskild talan får föras, kan det alltså inträffa att samma mål måste prövas två gånger av samtliga instanser, innan det slutligen avgöres.

Man skulle möjligen kunna tänka sig, att avgörandet i skuldfrågan ej finge överklagas annat än i samband med talan mot det slutliga avgörandet i målet. Även en sådan lösning medför emellertid, såsom framgår av det följande, svåra processuella problem.

Huru sakerförklaringen än konstrueras kan det ej uteslutas, att det vid rättens behandling av påföljdsfrågan framkomma omständigheter, som visa att sakerförklaringen är oriktig antingen helt och hållet eller vid åtal för flera brott beträffande något eller några brott. Man skulle då kunna låta rätten ompröva skuldfrågan, vilken sedan återigen, om sakerförklaringen finge överklagas, kunde vandra igenom de olika instanserna. Därest rätten tillätes ompröva sitt eget eller högre rätts avgörande i skuldfrågan, måste särskilda regler ges om den omfattning vari parterna vid behandlingen av påföljdsfrågan finge införa nytt processmaterial, som direkt rör skuldfrågan, samt när och i vilken utsträckning upprepning skulle ske av vad som förekommit vid den handläggning, som föregått sakerförklaringen. Om avgörandet i skuldfrågan ej skulle få omprövas, skulle rätten ha att bestämma påföljden med utgångspunkt från att sakerförklaringen vore riktig, även om det framkommit omständigheter, som visade att så ej vore fallet. Ändring finge då sökas genom extraordinärt rättsmedel eller, om sakerförklaringen ej finge överklagas särskilt och den meddelats av underrätt eller hovrätt, genom talan i vanlig ordning mot det slutliga avgörandet i målet. Att en domstol på detta sätt skulle ha att döma en person, som domstolen antog vara oskyldig, till straff eller annan påföljd synes emellertid icke rimligt.

Med det anförda har kommittén sökt visa, att ett införande av mellandom i brottmål skulle dels begränsa rättens möjligheter att vid avgörandet av såväl skuldfrågan som påföljdsfrågan beakta allt det processmaterial, som bör ligga till grund för avgörandet, dels ock göra det processuella förfarandet mera invecklat än för närvarande och därmed sannolikt också i många fall fördröja målens slutliga avgörande. De olägenheter, som sålunda äro förenade med institutet, äro enligt kommitténs mening så stora, att de ej uppvägas av vad som skulle vinnas med detsamma. På grund härav föreslår kommittén i förevarande avseende icke någon åtgärd.

I *proposition* till 1956 års riksdag med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken (prop. 1956:142) anförde föredragande *departementschefen* bl. a. (s. 34).

Otvivelaktigt skulle ett införande av institutet mellandom i brottmål medföra åtskilliga svårigheter av processuell natur. Det torde emellertid icke vara någon olöslig uppgift att överkomma dessa svårigheter men möjligen skulle en ganska ingående laglig reglering visa sig nödvändig. Frågan om mellandom i brottmål bör emellertid betraktas även och kanske främst ur kriminalpolitisk synpunkt och vissa kriminalpolitiska skäl kan anföras för en ordning som i vissa fall möjliggör en sådan uppdelning av brottmålsprocessen att påföljdsfrågan ej prövas förrän skuldfrågan avgjorts i särskild rättegång. Hela detta problem, som delvis är under utredning i annat sammanhang, kräver emellertid ytterligare överväganden och jag är därför inte beredd att i detta sammanhang föreslå någon ändring i nu gällande regler.

Frågan har på senare år även berörts i *justitieombudsmannens ämbetsberättelse år 1963* (s. 64 f.). Ett ställningstagande till hithörande komplicerade problem ansågs av JO kräva en utredning av sådan omfattning som JO-ämbetets resurser inte medgav, varför något förslag icke framlades.

I lagstiftningssammanhang har frågan upptagits under 1968 i samband med överväganden inom *justitiedepartementet* med anledning av förekommande dröjsmål med rättspsykiatriska undersökningar. I en stencilerad *promemoria* (Ju 1968:8), dagtecknad den 1 mars 1968, angående författningsändringar för att komma till rätta med problemen med de långa väntetiderna för dem som skall undergå rättspsykiatrisk undersökning, framför allt då vederbörande är häktad, anfördes bl. a. (s. 2—3):

En möjlighet som har diskuterats är att införa mellandom i skuldfrågan. En sådan lösning har den fördelen att den ger en formell grund att behandla expektanten såsom dömd, vilket bl. a. skulle innebära att han under undersökningstiden kan beredas arbete och gemenskap med andra intagna. En sådan ordning skulle vidare undanröja något av den ovisshet och oro som enligt vad erfarenheten visar de häktade expektanterna ofta känner under väntetiden. Emellertid har frågan om mellandom i brottmål befunnits erbjuda så komplicerade problem (jfr t. ex. SvJT 1954 s. 65 och SOU 1955:10 s. 48) att den ansetts inte böra tas upp till prövning i detta sammanhang, där snabba lösningar eftersträvas.

I enlighet med dessa uttalanden upptogs frågan om införande av mellandom icke i den proposition med förslag till lag angående ändring i lagen om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål, m. m. som nyligen avlämnats till riksdagen (prop. 1969:22).

Här må slutligen hänvisas till artiklar i Svensk Juristtidning 1952 s. 736 och 1954 s. 65, Nordisk tidskrift för kriminalvidenskab 1957 s. 55, Nordisk kriminalistisk årsbok 1957 s. 208 och Tidskrift för Sveriges advokatsamfund 1964 s. 286 samt till professor Per Olof Ekelöfs processrättsliga arbete Rättegång, femte häftet, särsk. s. 176—179.

Pågående utredningsarbete

Som angivits under föregående avsnitt har frågan om införande av mellandom i brottmål under 1968 upptagits till övervägande inom justitiedepartementet. Arbetet har icke avslutats. Departementet avser att sända representanter till en internationell straffrättskonferens, som i oktober 1969 skall hållas i Rom i regi av L'Association internationale de droit pénal. Bland de ämnen som där skall behandlas har ett rubricerats: Uppdelning av straffprocessen i två etapper, en för avgörande av skuldfrågan och en för bestämmande av brottspåföljden. För detta ämne hölls en förberedande konferens i Stockholm i augusti 1968 med deltagare, representerande 10 länder.

Utskottet

Enligt rättegångsbalken har rätten i tvistemål under vissa förutsättningar möjlighet att, då en för ett visst anspråk prejudicerande fråga föreligger till prövning,

meddela särskild dom, s. k. mellandom, över denna fråga. Någon motsvarande möjlighet föreligger inte för brottmålsdel.

I förevarande motion hemställs om utredning syftande till att möjliggöra att skilda avgöranden kan meddelas i skuldfrågan och påföljdsfrågan. Motionären framhåller att avsaknaden av möjlighet härtill medför uppenbara nackdelar, bl. a. i mål där rätten efter huvudförhandling beslutar om rättspsykiatrisk undersökning av den tilltalade. I sådana mål måste rätten, då ny huvudförhandling hålls sedan undersökningen avslutats, på nytt ta ställning till skuldfrågan. Även om vissa förenklingar är medgivna rörande bevisningens förebringande, innebär denna ordning enligt motionären en dubblering, som skulle kunna elimineras om domstolen redan i samband med beslutet om rättspsykiatrisk undersökning kunde ge dom i skuldfrågan. Möjlighet att meddela mellandom i brottmål skulle enligt motionären också kunna förenkla förfarandet i överrätt, när underrätts dom fullföljts endast beträffande påföljden eller beträffande visst eller vissa brott.

Som framgår av redogörelsen ovan utgör införande av mellandom i brottmål ett spörsmål som livligt diskuterats i lagstiftningssammanhang, vid olika juristmöten och i den juridiska litteraturen. För lämpligheten av ett sådant institut har kanske främst anförts det kriminalpolitiska skälet att en uppdelning av processen skulle medföra att mera tid kunde ställas till förfogande för att utreda vilken påföljd som är effektivast från resocialiseringssynpunkt. Enighet torde råda om att det, som motionären hävdar, skulle vara förenat med vissa fördelar att mellandom kunde meddelas i skuldfrågan, då rätten — efter att ha bedömt denna — förordnar om rättspsykiatrisk undersökning. Från kriminalpolitisk synpunkt skulle en sådan lösning ha den fördelen att den ger en formell grund att behandla den misstänkte såsom dömd, vilket bland annat skulle innebära att han under undersökningstiden kunde beredas arbete och gemenskap med andra intagna. En sådan ordning skulle vidare undanröja något av den ovisshet och oro som, enligt vad erfarenheten visar, den misstänkte ofta känner under väntetiden. Det bör emellertid framhållas att från processrättsliga utgångspunkter problemet ligger annorlunda till i brottmål än i tvistemål. I sistnämnda mål är mellandomens fördelar huvudsakligen av processekonomisk art eftersom den utredning, som vid ogillande av käromålet i mellandomen kan bli överflödigt, ofta kan vara synnerligen omfattande. Det kan därför vara praktiskt att begränsa huvudförhandlingens omfattning till de frågor, som kan avgöras genom mellandom. I brottmål står någon motsvarande fördel inte att vinna genom mellandom. Det bör även beaktas att möjlighet kan föreligga att det, då målet återupptas för handläggning av påföljdsfrågan, framkommit nytt material som har betydelse för bedömandet av den misstänktes skuld. Genom rättspsykiatrisk undersökning kan exempelvis uppenbaras omständigheter som ställer frågan om det subjektiva rekvisitet i en ny dager. Även i övrigt skulle, som närmare framgår av redogörelsen ovan, ett införande av institutet mellandom i brottmål medföra åtskilliga komplikationer av processuell natur.

Problemen har som omnämnts i det föregående behandlats i justitiedepartementet under år 1968 i samband med förarbetena till en nyligen till riksdagen avlämnad

proposition (1969:22, 1LU 23), vari framläggs förslag som syftar till att minska olägenheterna av förekommande dröjsmål med de rättspsykiatriska undersökningarna i brottmål. Med hänsyn till problemens komplicerade natur har övervägandena emellertid inte lett till några förslag i detta sammanhang, där snabba lösningar eftersträvats. Det må emellertid framhållas att vissa av de ovan berörda fördelarna av kriminalpolitisk natur, som genom mellandom står att vinna för häktade som väntar på rättspsykiatrisk undersökning, enligt propositionens förslag kan nås genom provisoriska lösningar av annan art. Mera långsiktiga lösningar i detta hänseende torde komma att framläggas av kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården.

Frågan om införande av mellandom i brottmål är som framgår av det sagda föremål för uppmärksamhet inom Kungl. Maj:ts kansli. Ytterligare material för fortsatta överväganden torde komma att erhållas vid den internationella straffrättskonferens som skall hållas innevarande år med bl. a. detta ämne som en av huvudpunkterna på programmet. Mot denna bakgrund anser utskottet anledning icke föreligga till något initiativ från riksdagens sida i anledning av motionen.

Utskottet hemställer,

att förevarande motion, II:450, icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 18 mars 1969

På första lagutskottets vägnar:

ERIK ALEXANDERSON

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från första kammaren: herr Alexanderson (fp)*, fröken Mattson (s), herrar Schött (m), Svanström (cp), fru Lindström (s), herrar Nils Persson (fp)*, Helge Karlsson (s)* och fru Lilly Ohlsson (s);

från andra kammaren: fru Löfqvist (s), fröken Bergegren (s)*, herrar Dockered (cp), Wiklund i Stockholm (fp)*, fru Kristensson (m), herrar Larsson i Norderön (cp), Hansson i Piteå (s) och Jädestig (s)*.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.